



*Д.В. Ковальський,  
кандидат юридичних наук  
(Академія адвокатури України)*

## **Структура земельно-процесуальних правовідносин: загальна характеристика**

**Ключові слова:** *суб'єкт, об'єкт, зміст, земельно-процесуальні правовідносини.*

Специфічною особливістю земельно-процесуальних правовідносин є участь у них представника органів державної влади або органів місцевого самоврядування. У зв'язку з цим у юридичній літературі суб'єктів правовідносин підрозділяють, з одного боку, на безпосередньо зацікавлених у результатах юридичного процесу, тобто тих, захисту інтересів, реалізації суб'єктивних прав або юридичних повноважень, здійсненню юридичних обов'язків яких сприяє весь арсенал процесуальних способів, засобів і прийомів, а з іншого — на лідируючих суб'єктів, що виконують свої функції в “чужому” інтересі, з метою оптимального вирішення юридичної справи, що розглядається [10, 94]. Зокрема, можна погодитися з думкою А.П. Гетьмана, який зазначає, що суб'єкти еколого-процесуальних правовідносин мають різний інтерес в еколого-правовому процесі й діють відповідно до свого інтересу. Крім того, певна частина суб'єктів таких відносин наділяється законодавством владними повноваженнями, необхідними для реалізації інтересу інших суб'єктів у вирішенні індивідуально-конкретних еколого-юридичних справ. Тому вчений пропонує прийняти за основу для класифікації суб'єктів еколого-процесуальних правовідносин поділ на безпосередньо заінтересованих і лідируючих суб'єктів,

визначивши першу групу як основну, а другу — як допоміжну [4, 100].

Група основних суб'єктів власне земельно-процесуальних правовідносин складається з юридичних і фізичних осіб. До юридичних належать: підприємства, установи, організації, спільні підприємства, міжнародні об'єднання й організації за участю українських та іноземних юридичних осіб, підприємства, що цілком належать іноземним інвесторам, а також іноземні держави, міжнародні організації, іноземні юридичні особи. До фізичних осіб відносяться: громадяни України, іноземні громадяни, а також особи без громадянства. Характерною ознакою суб'єкта земельно-процесуальних правовідносин є належні йому процесуальні право- і дієздатність, які доцільно визначати за аналогією з нормами цивільно-процесуального права щодо загальної процесуальної право- і дієздатності, але з урахуванням вимог земельного законодавства.

Суб'єкти процесуальних правовідносин пов'язані між собою корелятивними зв'язками, але щоб специфічний соціальний зв'язок такого типу не виявився тільки можливістю, передбаченою нормами процесуального права, суб'єкти процесуальних правовідносин повинні мати процесуальну правосуб'єктність, що є загальною передумовою участі гро-

мадян, організацій у правовідносинах, являє собою встановлену законом можливість бути суб'єктом процесуальних правовідносин і охоплюється поняттям процесуальної правоздатності й процесуальної дієздатності [7, 216]. Процесуальна правоздатність — це встановлена законом можливість мати процесуальні права й обов'язки. Особливість процесуальної правоздатності полягає в тому, що вона виникає одночасно з правоздатністю в матеріальному праві, реалізація норм якого здійснюється в юридичному процесі [7, 216]. Під земельно-процесуальною правоздатністю, на нашу думку, слід розуміти можливість мати земельно-процесуальні права та обов'язки. На відміну від неї, земельно-процесуальну дієздатність слід розуміти як здатність своїми діями особисто набувати земельно-процесуальні права та створювати для себе відповідні обов'язки, іншими словами, здійснювати процесуальні дії, спрямовані на реалізацію прав на землю. За загальним правилом повна земельно-процесуальна дієздатність належить окремій фізичній особі з моменту досягнення 18-річного віку. Юридичні особи, основними напрямками діяльності яких є планування заходів щодо охорони, раціонального використання природних ресурсів, організація інженерного забезпечення робіт з охорони природних ресурсів, контроль, регулювання і виконання заходів з охорони цих ресурсів [4, 101-102] тощо, набувають земельно-процесуальні право- і дієздатність з моменту державної реєстрації у відповідних державних органах.

Земельно-процесуальна право-суб'єктність іноземних громадян, а також осіб без громадянства дещо відрізняється від правосуб'єктності громадян України в частині володіння й користування земельними ресурсами. Так, іноземні громадяни та особи без громадянства можуть набувати право власності на земельні ділянки несільськогосподарського призначення в межах населених пунктів, а також на земельні ділянки несільськогосподарського призначення за межами населених пунктів, на яких розташовані об'єкти нерухомого

майна, що належать їм на праві приватної власності.

Необхідно звернути увагу ще на одну обставину, що відбиває специфіку процесуальних правовідносин за суб'єктною ознакою. У процесуальних правовідносинах однією зі сторін завжди виступає уповноважений державою орган із владними повноваженнями, які отримують нормативне закріплення в процесуальних актах або в нормативно-правових актах, поряд із нормами матеріально-правового характеру. Державно-владні процесуальні повноваження виконують функцію конкретизуючих компонентів загальної компетенції уповноважених органів, будучи одночасно елементом змісту конкретних процесуальних правовідносин. Правосуб'єктність уповноваженого органу визначається компетенцією, яка поширюється на сферу суспільних відносин, у межах якої діє орган держави, тобто коло його діяльності [7, 218]. Тому в земельно-процесуальних правовідносинах органи державної влади та місцевого самоврядування реалізують свої процесуальні повноваження через компетенцію. У правовому аспекті мета створення та функціонування названих органів полягає у впливі на земельно-процесуальні правовідносини (їх виникнення, зміну, припинення), тому є доцільним в аспекті визначення компетенції (повноважень відповідного органу із застосування норм чинного законодавства до конкретних осіб) в майбутньому проводити дослідження питання стосовно лідируючих суб'єктів земельно-процесуальних правовідносин.

Отже, суб'єктами земельно-процесуальних правовідносин є громадяни, юридичні особи, у тому числі іноземні, держава, органи державної влади та місцевого самоврядування, іноземні держави та міжнародні організації, які здійснюють права на землю, а також забезпечують регулювання земельних правовідносин. Суб'єктів земельно-процесуальних правовідносин можна поділити на дві групи: громадяни, юридичні особи та держава, які безпосередньо зацікавлені у вирішенні земельно-правової справи; органи держав-

ної влади та місцевого самоврядування, які забезпечують державно-правове регулювання у сфері земельних відносин.

Якщо мова йде про об'єкт земельно-процесуальних правовідносин, необхідно усвідомлювати нерозривний зв'язок цих правовідносин із земельно-матеріальними правовідносинами. Погоджуючись із В.Д. Сорокіним, який підкреслював, що як процесуальні правовідносини неможливо відокремити від матеріальних, так і об'єкт процесуальних правовідносин не може відрізнятись від об'єкта первинних матеріальних правовідносин [8, 70], можливо припустити, що земля, як об'єкт матеріальних правовідносин, не може не бути об'єктом процесуальних правовідносин. На думку С.С. Алексеєва, правовідносини поділяються на пасивні та активні. Головне в правовідносинах активного типу — юридичний обов'язок, сутність якого полягає в необхідності здійснення позитивних дій. Істотною особливістю об'єктів у правовідносинах активного типу є те, що вони завжди виступають у вигляді результату дій зобов'язаної особи [1, 143]. Земельно-процесуальні правовідносини наближені саме до активного типу правовідносин. М.І. Краснов та І.О. Іконицька зазначають: "...Якщо уважно проаналізувати будь-який вид земельно-процесуальних правовідносин (правовідносини з надання земель, із землевпорядкування тощо), то можна побачити, що на перший план виступає не сама земля як об'єкт правовідносин; головне в цих правовідносинах — результат дії" [6, 90].

Слід враховувати, що земельно-процесуальні правовідносини є "динамічними", а тому для них особливе значення має саме діяльність їх суб'єктів. Важко не погодитись з І.О. Іконицькою, яка під об'єктом земельно-процесуальних правовідносин розуміє діяльність державних органів, що здійснюють функції з розпорядження та управління землею, і оскільки ця діяльність спрямована на врегулювання відносин, пов'язаних із раціональним використанням землі, то в кінцевому рахунку об'єктом цих відносин є земля [5, 96]. Отже,

І.О. Іконицька пропонує розглядати об'єкт земельно-процесуальних правовідносин як процесуальне явище зі складною внутрішньою структурою.

При визначенні об'єкта земельно-процесуальних правовідносин слід брати до уваги службу роль процесуальних правовідносин відносно матеріальних, оскільки процесуальні правовідносини складаються заради найбільш оптимального досягнення суб'єктами матеріальних правовідносин закладеного в конкретних правовідносинах інтересу. Іншими словами, об'єктом процесуальних правовідносин виступає інтерес учасників земельно-правового процесу, які безпосередньо зацікавлені в його результатах і здійснюють притаманні їм функції в межах своєї процесуальної компетенції. З огляду на специфіку суб'єктного складу земельно-процесуальних правовідносин можна говорити про два аспекти в дослідженні об'єкта земельно-процесуальних правовідносин: стосовно лідируючих суб'єктів; стосовно безпосередньо заінтересованих суб'єктів. Об'єкт у земельно-процесуальних правовідносинах, що здатний задовольнити інтерес осіб, безпосередньо зацікавлених у результатах земельно-правового процесу, — споживачів результатів процесу, можна умовно позначити як зовнішній об'єкт, тобто "те, з приводу чого" складаються дані правовідносини. Фактично він відповідає об'єкту наявного земельного матеріально-правового відношення, тобто матеріальним і нематеріальним благам, на які спрямовані позитивні дії уповноваженого чи зобов'язаного суб'єкта.

Коли ж йдеться про суб'єктів земельно-процесуальних правовідносин, наділених владними повноваженнями в земельно-правовому процесі, вже не постає питання про особисту матеріальну чи нематеріальну зацікавленість суб'єкта в процесі здійснення наданих йому земельно-процесуальних повноважень. Він діє в "чужому" інтересі — не просто механічно підводить конкретні обставини під загальну норму права, а з урахуванням специфіки обставин самостійно визначає зміст прав і обов'язків учас-

ників правовідносин [9, 238], виконуючи свої службові функції. У даному випадку можна говорити про безпосередній об'єкт земельно-процесуальних правовідносин, тобто про те, на що спрямовані правовідносини.

А.П. Гетьман у дослідженні еколого-процесуальних правовідносин окреслює об'єкт цих правовідносин як такий, що "має складну внутрішню структуру у вигляді основного (головного) і додаткового (супутнього) елементів" [3, 69], а тому можна вважати, що й об'єкт земельно-процесуальних правовідносин має таку структуру, де основним (безпосереднім) елементом є земельно-процесуальна діяльність суб'єктів цих правовідносин, що визначається додатковим (кінцевим) елементом об'єкта земельно-процесуальних правовідносин, яким є конкретна земельна ділянка.

Вирішення питання про зміст земельно-процесуальних правовідносин також має теоретико-практичне значення, тому що від того, наскільки всебічно буде встановлений зміст даних правовідносин, залежить ефективність розгляду індивідуально-конкретних земельно-правових справ, забезпечення єдності в реалізації матеріально-правових норм земельного права. В юридичній літературі питання щодо змісту правовідносин висвітлюється по-різному. В основному майже всі представники науки теорії права, які займаються проблемою правовідносини, вважають, що в правовідносинах можуть бути виділені матеріальний і юридичний зміст. До останнього одностайно відносять суб'єктивні права й обов'язки.

Стосовно визначення матеріального змісту в літературі простежуються певні розбіжності. На думку одних авторів, матеріальний зміст правовідносин складає фактична поведінка їх учасників. Іншими словами, матеріальний зміст правовідносин — це фактичне відношення, що опосередковується юридичними нормами (до складу змісту правовідносин включаються, з одного боку, права й обов'язки, а з іншого — поведінка) [12, 88]. Інші автори вважа-

ють, що матеріальний зміст правовідносин являє собою закріплене та врегульоване реальне суспільне відношення. Разом з тим поведінка зобов'язаної особи, на яку має право розраховувати уповноважений, включається до складу юридичного об'єкта правовідносин [11, 9]. Уявляється, що більш правильно слід визнати першу концепцію, особливо стосовно процесуальних правовідносин. Жодні правовідносини як взаємний зв'язок між двома (або більше) суб'єктами не можуть не зумовлювати взаємні права й обов'язки (через ці права й обов'язки опосередковується зв'язок суб'єктів у правовідносинах), а всі права й обов'язки одержують своє реальне втілення у здійсненні конкретних дій або в утримуванні від них, що й складає основу поведінки суб'єктів.

У процесуально-правових відносинах визначальною є правозастосовча діяльність їх суб'єктів. Поза цією діяльністю процесуальні правовідносини не можуть існувати. Як зазначає А.П. Гетьман, сукупність юридичної форми (еколого-процесуальні суб'єктивні права та юридичні обов'язки) та її внутрішнього змісту (дії, поведінка учасників правовідносин) утворюють те правове явище, яке становить зміст еколого-процесуальних правовідносин [3, 85]. Специфічною особливістю змісту процесуальних правовідносин є те, що в них чітко проявляється характер взаємодії суб'єктів. Межі можливої поведінки суб'єкта процесуальних правовідносин окреслені не тільки предметом можливої поведінки, тобто тим, що дозволено робити, а й тим, як, яким чином, у якій послідовності, у який час можлива власне активна поведінка [7, 220]. Зміст земельно-процесуальних правовідносин характеризується динамічністю й розвитком, тому що сам процес вирішення будь-якої індивідуально-конкретної земельно-юридичної справи завжди починається з якихось первинних фактів і обставин і пов'язаний з їх поступовим нагромадженням.

Стосовно змісту земельно-процесуальних правовідносин зазначимо, що

він є цілісним: не можна виключати з нього суб'єктивні права й обов'язки (вони визначають взаємини між суб'єктами) та дії (у результаті яких відбувається реалізація суб'єктивних прав і обов'язків). На підставі цього змістом земельно-процесуальних правовідносин, на нашу думку, слід вважати передбачені законом функції, повноваження, права і юридичні обов'язки відповідних суб'єктів земельно-процесуальних правовідносин у сфері здійснення прав на землю і регулювання земельних відносин. Специфікою змісту земельно-процесуальних правовідносин є те, що названі структурні елементи в конкретних правовідносинах органічно взаємозалежні та кореспондують один з одним. Учасники земельно-процесуальних правовідносин мають низку обов'язків і відповідні земельно-процесуальні суб'єктивні права й повноваження, у зв'язку з чим такі правовідносини є складними. У кожному складному правовідношенні необхідно розрізняти основні та похідні від них права й обов'язки сторін, а також додаткові права й обов'язки, що можуть виникати в зв'язку з існуванням даного складного правовідношення [2, 86].

Тому в змісті земельно-процесуальних правовідносин розрізняють основні, допоміжні та додаткові функції, повноваження, права і юридичні обов'язки. До числа основних земельно-процесуальних суб'єктивних функцій, повноважень, прав і юридичних обов'язків учасників правовідносин належать безпосередньо пов'язані з можливістю

володіти, користуватися й розпоряджатися земельними ділянками, зокрема, заявляти клопотання про надання земельних ділянок у власність чи користування; розглянути заявлені клопотання у встановлений законодавством строк, а також виносити щодо них відповідні рішення; визначити межі користування земельними ділянками, закріплювати їх у натурі; видавати документи, що засвідчують право власності або право користування ними тощо. Допоміжні земельно-процесуальні суб'єктивні функції, повноваження, права і юридичні обов'язки залежать у кожному конкретному випадку від об'єкта й суб'єкта правовідносин. Додаткові земельно-процесуальні функції, повноваження, суб'єктивні права і юридичні обов'язки — це такі, здійснення котрих обумовлене статусом суб'єктів земельно-процесуальних правовідносин. Наприклад, сторонам, що беруть участь у вирішенні земельного спору, надано право знайомитися з матеріалами щодо цього спору, робити з них виписки, брати участь у його розгляді, подавати документи та інші докази, порушувати клопотання, давати усні й письмові пояснення, заперечувати проти клопотань та доказів іншої сторони, одержувати копію рішення щодо земельного спору і, у разі незгоди з цим рішенням, оскаржувати його. При цьому сторони зобов'язані сумлінно користуватися своїми правами й сприяти органу, що розглядає спір, надаючи йому необхідні документи, що є в їх розпорядженні.

### Список літератури:

1. *Алексеев С.С.* Общая теория социалистического права. — Вып. II. — Свердловск, 1964. — 226 с.
2. *Вовк Ю.А.* Колхозное трудовое правоотношение. — М., 1972. — 248 с.
3. *Гетьман А.П.* Вступ до теорії еколого-процесуального права України. — Харків: Основа, 1998. — 205 с.
4. *Гетьман А.П.* Процесуальные нормы и отношения в экологическом праве. — Харьков, 1994. — 134 с.
5. *Иконницкая И.А.* Разрешение земельных споров. — М., 1973. — 104 с.
6. *Краснов Н.И., Иконницкая И.А.* Процесуальные вопросы советского земельного права. — М., 1975. — 151 с.

7. Лукьянова Е.Г. Теория процессуального права. — 2-е изд., перераб. — М.: Норма, 2004. — 240 с.
8. Сорокин В.Д. Административно-процессуальные отношения. — Л., 1968. — 75 с.
9. Соціологія права: Навч. посіб. / О.М. Джужа, І.Г. Кириченко, В.С. Ковальський, С.М. Корецький та ін.; За заг. ред. О.М. Джужи. — К.: Юрінком Інтер, 2004. — 288 с.
10. Теория юридического процесса / Под ред. В.М. Горшенева. — Харьков, 1985. — 192 с.
11. Чечот Д.М. Участники гражданского процесса. — М., 1960. — 190 с.
12. Щеглов В.Н. Гражданское процессуальное правоотношение. — М., 1966. — 168 с.

#### *РЕЗЮМЕ*

В статье рассматривается структура земельно-процессуальных правоотношений. На основании общетеоретических подходов к исследованию данной структуры автором определяется субъект, объект и содержание земельно-процессуальных правоотношений, а также приводится их общая характеристика.

#### *SUMMARY*

The article deals with the hierarchy of land related legal relations. The author defines the subject, object and the content of land related legal relations as well as gives their general characteristics based on the scientific and methodological approaches to the investigation of this problem.

*Рекомендовано кафедрою цивільного,  
господарського права і процесу*

*Подано 17.09.07*